

II. Téma šilenství v ruské literatuře 19. století a 20. století

(Metodologické úvahy)

Šilenství v ruské literatuře 19. a 20. století je na první pohled okruhem tematickým, který sdružuje motivy, eventuálně postavy literárních děl. Zdálo by se tedy, že jde především o zkoumání literární tematologie, případně o mimoliterární informace, neboť – jak známo – literatura vypovídá o dalších vztahových jevech, o sociologii, psychologii, společenské etiketě apod. Takto byla například analyzována různá literární díla, která vypovídala mj. o vztahu různých národů, o představách, které si lidé vytvářejí o cizích zemích.¹ Na literaturu můžeme pohlížet jako na autonomní, imanentní strukturu, ale také jako na jednu z mnoha duchovních vrstev, které člověk vkládá mezi sebe a kosmos, vrstev, které ho mají zbavit úzkosti z prázdnoty prostoru, útrap existence a nesmyslnosti bytí. Klíčovým je tedy zvládnutí strachu, nacházení nových světů, které člověku vytvářejí pomyslnou ochranu před nebezpečím neznámého. Literatura, alespoň její preliterární, orální složka, vznikala jako součást magie. U jejích počátků tedy vsutku byla ochranná funkce – ta se neztratila ani v moderní době, i když byla mnohokrát zamlžena, zamaskována. Čas od času však musí vystoupit do popředí skryta za eticko-didaktickou funkcí, za spleť motivů výchovného románu (Erziehungsroman), v naučení bajky. V některých národních literaturách je její složka ještě patrnější: je to u těch národů, které musely bojovat o svou národní existenci proti cizím nájedníkům a utlačovatelům nebo vzdorovat nepříznivým přírodním podmínkám (slovanské literatury). Z tohoto hlediska není téma šilenství jedním z mnoha literárních témat, které vyniká snad jen vnějškovou atraktivitou, ale naopak niternou vlastností literatury, pokud ji chápeme jako ochrannou vrstvu lidské existence. Právě v tomto tématu se nejsilněji exponovala antropologická dominantní literatury a vůbec umění, nikoli však jen jako „člověkologie“ (человековедение) M. Gorkého, ale jako vyostřený výraz lidské úzkosti a existenciálního strachu. Právě do tématu šilenství byly v literatuře vloženy různorodé obsahy a funkce: bylo výrazem ztráty integrity lidské bytosti, stejně jako ochranným zabarvením, které ji mělo vzdálit msty mocných, dokonce chtěným azylem, který ji měl zbavit tíhy existence v nejistotách vesmíru. Není tedy téma šilenství v literatuře jen prostým popisem duševních poruch a chorob, jak je reflektuje jeden z druhů umění, ale polysémickým signálem úzkosti, výkřikem z temnot, kterým se projevuje lidská bytost na pokraji svých integračních sil.

Stará tematologie, která byla před mnoha lety odsunuta stranou morfologickými (eidologickými – F. Wollman) a imanentními (formovými či formálními a strukturními) metodami, vystupuje tedy znovu ze stínu zapomnění – nikoli však v původní deskriptivní podobě, ale jako performační (performance) výraz hlubin-

né kompetence (competence) literatury, tedy jako povrchový projev jejích hloubkových, archetypových vrstev. Literatura tak může být znovu chápána nikoli jen jako jedna z duchovních kreací člověka, jako svébytná forma společenského vědomí nebo projev náboženského života, ale především jako produkt a nástroj řešení nebo pseudořešení zásadních lidských otázek, jak o tom jinými slovy hovořil István Sötér.²

Téma šilenství nevyrůstá v ruské literatuře neorganicky, naopak je začleněno do tradičních ruských dualitních dvojic, dvojic protikladů, které se však v Rusku nevylučují, ba naopak mají spíše komplementární charakter. Vývoj Ruska v řečtějších antinomických dvojicích ústí v etickou transcendenci a téma šilenství je jednou z nich. Před vlastním pojednáním o tématu šilenství v ruské literatuře 19. století musí tedy stát obecnější zamyšlení nad charakterem ruského společenského a kulturního vývoje a nad funkcí šilenství ve společenském myšlení a etiketě.